

Хрвоје Шпехар¹

Свеучилиште у Загребу

Факултет политичких знаности

Центар за европске студије

Прегледни рад

UDK: 316.74:2"19/20"

2-67:316.324.8"19/20"

МЕКДОНАЛДИЗОВАНА РЕЛИГИЈА (McReligion). ПРИЛОГ ТЕОРИЈИ МЕКДОНАЛДИЗАЦИЈЕ У ПОЛИТИКОЛОГИЈИ РЕЛИГИЈЕ

Резиме

Аутор се бави проблемом трансфера теоријског концепта мекдоналдизације друштва на феномен религије. Основна теза је да ако се прихвати теорија о мекдоналдизацији друштва може да се говори о мекдоналдизацији религије или барем неких делова религијских феномена. За однос политике и религије од велике важности је питање да ли теорија о индивидуализацији, допуњена тезом о мекдоналдизацији религије, може да конкурише теоријама о секуларизацији савременог друштва.

Кључне речи: мекдоналдизација друштва, мекдоналдизација религије, рационализација, секуларизација, индивидуализација

Подручје истраживања односа политике и религије, које се данас усталило под појмом политикологија религије, испреплетено је с многим другим дисциплинама, пре свега са социологијом. Импликације које друштвене теорије развијене у социологији имају за истраживање феномена у другим друштвеним дисциплинама одувек су биле изразито важне. Слично је и са савременим социолошким теоријама, које у подручју социологије и других друштвених наука желе да дају нове теоријске основе друштва и друштвених феномена. Политикологија религије, међу осталим, међу предмете проучавања узима и „манифестације религијских уверења и религијске праксе које нису видљиво везане за политику, али имају видљиве политичке последице“². Управо зато је за политикологију религије од изузетне важности да проучава промене у религијском феномену, његове „мутације“ током времена, развој и могуће утицаје на политику. Један до теоријских концепата који се чини значајним за будућа истраживања савременог друштва и односа религије и политике је теоријски концепт (или боље теорија) мекдоналдизације друштва. За проучавање мекдоналдизације друштва у широком спектру религијских феномена, овде је узет пример верских следби, *понекад* пејоративно (а понекад исправно због превода с латинског) називаних сектама. Манифестације понашања ових религијских скупина могу се веома добро објаснити теоријом мекдоналдизације, управо онако као што се то чини за друге друштвене

¹ hrvojespehar@yahoo.com

² Јевтић Мирољуб, Политикологија религије, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009, 18.

феномене. Тако Г. Вилкинсон (G. Wilkinson), настављајући на концепт *мекворлда* (McWorld) Б. Барбера (B. Barber), покушава да објасни савремена решења јавних политика образовања у Великој Британији тезом *мекдоналдизације* (McDonaldization), сматрајући је веома експланаторном за објашњавање трендова у подручју реформи јавног образовања.³ Слично покушава и Д. Хартли (D. Hartley) у опису промена у високом образовању у Великој Британији.⁴ Случајеви концептуализације истраживања друштва и политике, као нпр. концепт *мекдоналдизације тела*, *мекдоналдизације спорта*, *мекдоналдизације телевизије* и томе слично, могу се пронаћи у једном делу нове друштвене теорије која се развила након веома утицајне тезе (а потом и теорије) о *мекдоналдизацији друштва* Г. Рицера (G. Ritzer). Познати социолог Г. Ритцер изнео је своју тезу о мекдоналдизацији у познатој књизи *Мекдоналдизација друштва* (*The Mcdonaldization of Society*), 1993. године. У њој је покушао дати нову интерпретацију савременог друштва, наслањајући се на теорију рационализације М. Вебера (M. Weber). Овај рад жели да презентује главне нагласке поменуте теорије и да покуша да постави тезу о *мекрелигији* (McReligion), као о могућој интерпретацији неких савремених религијских трендова. Важност разумевања религијских феномена особито се истиче у покушајима да се конструишу одговори на савремене проблеме односа религије и политике. Неадекватно разумијевање савремених религијских трендова онемогућује квалитетно истраживање, обзиром да се на религијске феномене често гледа као на веома статичне друштвене појаве.

Социологијска теорија је „широки систем идеја које разматрају питања друштвеног живота од централне важности“ или „целина међусобно повезаних претпоставки које омогућују систематизацију знања, објашњење и предвиђање друштвеног живота и потицање нових истраживачких хипотеза“.⁵ Теорија рационализације коју је развио М. Вебер и њезин развој у теорији мекдоналдизације Г. Рицера спадају међу социологијске теорије највишег ранга јер нуде објашњења друштвеног живота и потичу друштвене истраживаче да креирају нове хипотезе темељене на понуђеним теоријама.

У средишту интереса М. Вебера било је питање зашто су институције западног света прогресивно постајале све рационалнијима, односно зашто је друштво прихватило такве обрасце понашања које укључују делотворност, исплативост, предвидљивост и контролу, те зашто се рационализација није развила у другим друштвима осим западног.⁶

Г. Рицер износи теорију мекдоналдизације, која је чврсто заснована на Веберовој теорији рационализације, а која тврди да се друштво развија у смеру формалне рационалности, која сукладно теорији рационализације садржава све наведене елементе: делотворност, исплативост, предвидљивост и контролу.

Неопходно је зато да се упореди Веберова теорија рационализације и

3 Usp. Wilkinson, Gary, „McSchools for McWorld? Mediating global pressures with McDonaldizing education policy response“, u: *Cambridge Journal of Education*, 2006., 36., 81-89.

4 Usp. Hartley, David, „The ‘McDonaldization’ of higher education: Food for thought?“, u: *Oxford Review of Education*, 1995., 21, 409-424.

5 Ritzer, George, *Suvremena sociologijska teorija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997, 4.

6 Usp. Ritzer, George, *Suvremena sociologijska teorija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997, 25.; Ritzer, George, *Mekdonaldizacija društva. Istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1999, 25.

„иновацију двадесетог века“ – теорија мекдоналдизације Г. Ритзера. Уз упоредбу ове две повезане теорије, рад ће да понуди интерпретацију улоге религије у друштву кроз теорију мекдоналдизације. Полазиште за овакву интерпретацију је теза да се и религија (пре свега религијске установе, институције, јавно деловање) крећу у смеру мекдоналдизације која је захватила и друге друштвене феномене.

Веберова теорија рационализације

Теорија рационализације М. Вебера настала је на темељу великог броја историјских компаративних студија Запада, Кине, Индије и других делова света.⁷ М. Вебер покушао је да понуди одговор на питање зашто су се западна друштва у својем развоју окренула према интелектуалним објашњењима, спецификацији и систематизацији идеја.⁸ Овај тренд уобличен у социологијску теорију рационализације огледа се, пре свега, у бирократији и процесу бирократизације.

М. Вебер проучавајући политичке институције закључује да треба разликовати, идеалтипски, три типа суства ауторитета: традиционални, каризматски и рационално-легални. Бирократизација се, сукладно Веберовим идеалтиповима, могла развити само у рационално-легалном саставу власти где је напуштен модел традиционалног ауторитета (који настаје на темељу дуготрајних система веровања) и каризматски модел (утемељен на појединцу којег друштво прихваћа као обдареног посебним врлинама и тиме предодређеног за ауторитет).

Рационално-легални ауторитет је, дакле, утемељен у бирократизацији која обухвата друштвене структуре на начин као што то у савременом друштву чине *фастфуд* (*fast-food*) ресторани: бирократизација ствара делотворност, исплативост, предвидљивост и контролу. Ако грађани посете било коју канцеларију државне управе они могу да очекују да ће се њихов проблем решавати делотворно (обзиром на задатке државне администрације), без паралелних система решавања одређених проблема, као нпр. система мита и корупције, у којем не постоји унапред познат резултат одлука. Исто тако, у таквом саставу бирократије грађанин може да очекује исплативост својих акција, будући да за поједину радњу нису потребни ангажмани појединаца који узимају много времена и за које појединац не може да буде квалификован. Дужности су подељене у организованим ланцима, у којима сваки поједини запосленик обавља свој део посла као на Фордовој покретној траци. Сустав бирократије је предвидљив јер свако ко затражи некакву услугу у канцеларији јавне управе може да очекује једнак одговор као и свако други с истим проблемом. Тиме се бирократија смешта у сам врх друштвене организације будући да рационално располаже друштвеним ресурсима и допушта једнаке исходе за велики број учесника. На крају, бирократија поседује контролу поступка и исхода. Тиме је додатно учвршћена њезина рационализација.

М. Вебер је својом теоријом рационализације отворио пут и њезиној криптици и тиме поставио другачије стандарде у социологији од оних који су владали до његова времена.⁹ У том погледу М. Вебер је, према П. Берту (P. Baert),

7 Usp. Ritzer, George, *Suvremena sociologijska teorija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997, 25.

8 Usp. Parsons, Talcott, Introduction, u: Weber, Max, *The Sociology of Religion*, Beacon Press, Boston, 1963, xxxii.

9 Usp. Wilson, Brian R., *Rationality. Key Concepts in the Social Sciences*, Basil Blackwell, Oxford, 1970.

отац установилац или патријарх социологије.¹⁰ Упркос често веома површно схватој теорији рационализације М. Вебера која се веже готово искључиво на бирократизацију, не треба да се заборави да се она протеже и на друге феномене као што су религија, закон, град, па чак и музика.¹¹ Посебно је интересантна Веберова анализа рационализације религије која му је послужила за објашњења развоја капитализма и економских односа на Западу и у другим деловима света.

Сматрајући да се поједине религијске институције и, према томе, њихова веровања могу да буду сматрана мање или више рационализованима, М. Вебер држи да је могуће одговорити на питање о економском развоју ако се пита која је доминантна верска или религијска заједница и веровање присутно у поједином друштву. Није зато чудно да је М. Вебер управо у калвинизму видео потенцијал који је омогућио развој капитализма на Западу. Опћенито, протестантизам и његово спуштање одговорности на појединца – верника, који својим снагама треба да учини све шта може да би послужио изградњи *Новог света* (према Јеванђељу) утиче на сасвим другачије односе у друштву и економији, за разлику од (уветно) ирационалних верски / религијских система као што су хиндуизам, будизам и сл. У односу на католичанство, протестантизам одбацује идеју заслуге за спасење у појединачним делима као што су сакраменти или сасвим специфична дела везана уз обредно-литургијски вид суделовања у хришћанској заједници. Протестантизам инсистира на начелу *сола грација* (*sola gratia*) управо у смислу потврђивања човекове немоћи пред Божијом снагом и моћи, и заправо импликује да човек мора да се потруди да одговори на милост својом марљивошћу, радом, залагањем за заједницу у којој живи. Може се рећи да је уместо повлачења у манастире и у сличне облике посвећеног живота, протестантизам претворио читав човеков свет у манастир, у место односа према Богу. То је, нарочито у радикалној верзији какав је калвинизам, допринело према М. Веберу развоју капитализма на Западу и одговор је на питање зашто се капитализам није развио на Истоку или у другим религијским системима.

Особито важан допринос теорији рационализације, какву је развио М. Вебер, огледа се у критици рационализације. М. Вебер, наиме, није био оптимиста у коначном провођењу рационализације у друштву, јер је сматрао да ће то произвести трагичне последице за појединца. Појединац ухваћен у мрежу различитих међусобно испрлетених бирократизованих институција не проналази више могућности за индивидуалност и слободу. Потпуна рационализација друштвеног живота доводи до нехуманог положаја за појединца, па чак и до, како ће то Г. Ритцер да примети, до њезина коначног трагичног исхода какав је холокауст.¹² Зашто је баш холокауст пример до краја проведене рационализације? Зато јер је у њему на трагичан начин проведена хладна, имперсонална машинерија бирократизованости, без обзира на било какав други ослонац у етици или у другим подручјима размишљања о појединцу и друштву. Човек је постао роба за производњу у најрадикалнијем облику, машинерији смрти. Овакав жељезни кавез формалне рационалности могућ је још увек, ако се прекорачи граница задовољавајуће

10 Usp. Baert, Patrick, „Contextualizing Max Weber“, u: International Sociology, 22 (2007), 119-128.

11 Usp. Ritzer, George, Suvremena sociologijska teorija, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997, 28.

12 Usp. Ritzer, George, Mekdonaldizacija društva. Istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1999, 41-43.

биократизације друштва. Уколико биократизација заузме подручје читавог људског живота, од слободног времена до производње или од духовних потреба до јавних послова политичких заједница, оправдано може да се сматра да ће њезини исходи опет бити негативни за појединца и његов положај у таквој друштвеној структури.

Теорија мекдоналдизације Г. Рицера

Теорија мекдоналдизације Г. Рицера надоградња је и наставак теорије рационализације М. Вебера. Она је истовремено и савремена интерпретација теорије рационализације и, према томе, није иновација у теоријском смислу већ у интерпретацијском смислу. Веберова теорија овде се појављује као исходна и утемељујућа, као парадигма на коју се наслања теорија мекдоналдизације. Г. Рицер сматра да ништа тако добро не описује савремено друштво као што га описује *фастфуд* ресторан, који је развио читав нови друштвени однос, који се примењује и на сва друга друштвена подручја. На темељу своје посебности у односу на дотадашње начине друштвених односа, *фастфуд* ресторан утемељује начело рационалне биократије на најбољи начин: у својој делотворности, исплативости, предвидљивости и контроли. Такав модел шири се на све поре друштва, као нпр. на просвету, здравље, путовања, слободно време, прехранбене навике, политику, породицу итд.¹³

Г.Рицер се служи моделом *фастфуд* ресторана, *Мекдоналдс* (*McDonald's*), као примером за „парадигму процеса широког досега“, којег назива *мекдоналдизацијом*, а која према њему значи „процес по којем начела *фастфуд* ресторана превладавају све већим бројем сегмената америчког друштва, ширећи се и на остатак света“.¹⁴ Према томе, *фастфуд* ресторани најбоље описују савремено друштво које жели да се рационализује, тражећи од институција које утемељује да буду делотворне, исплативе, предвидљиве и да поседују контролу. *Мекдоналдс* ресторани започели су успоставом овог процеса на најбољи начин. Овакав ресторан пружа учинковиту услугу: брз и једноставан начин задовољења потреба прехране, брз пут од глади до ситости, чиме се штеди време, новац, труд итд. Надаље, *Мекдоналдс* ресторан је исплатив: од брзине до, напосто, једноставне финансијске исплативости. *Мекдоналдс* производи су много јефтинији од било којег другог ресторанског менија, једноставни за конзумовање, укусни и остављају на појединца осећај задовољства њиховим конзумовањем – обложени у конзументичке препознатљиве боје, управо онако како се очекује да буде пожељно јело. Веома важна димензија *фастфуд* ресторана је њихова предвидљивост. У било којем делу света, у било које време, без обзира на нацију, обичаје и томе сл., *Мекдоналдс* ресторан послужује једнаке оброке, истих димензија, једнаког квалитета, укуса итд. Оваква предвидљивост оставља дојам смирености на појединца, чиме се потврђује људска тежња за стандарзованошћу образаца која чине друштвену интеракцију. Исто тако, рутинизована предвидљивост оставља много просто-

13 Usp. Ritzer, George, *Mekdonaldizacija društva*. Istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1999, 15.

14 Ritzer, George, *Mekdonaldizacija društva*. Istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1999, 15.

ра осећају сигурности, што је најбољи одговор на перманентни страх од глади или непредвидиве опасности. Коначно, *Мекдоналдс* ресторани су места на којима постоји контрола од самих почетака производње, процеса, крајње услуге, конзумовања хране, све до контроле потрошача који улазе у *Мекдоналдс* свет.

Оваква парадигма *Мекдоналдс* ресторана послужила је Г. Рицеру да установи теорију мекдоналдизације коју је проширио на читаво друштво. Г. Рицер сматра да је мекдоналдизација (као и за М. Вебера бирократизација и рационализација) довела до бројних позитивних помака, као нпр. да је „на тржишту далеко већи број роба и услуга него раније, које стоје на располагању већем броју становништва него пре; људи могу да набаве оно што им је потребно много брже, на лакши и прикладнији начин; роба и услуге различитих врста изједначавају се у квалитету, што значи да барем неки људи добивају бољу робу и услуге него што су их добивали пре мекдоналдизације; људи могу да си приуште бројне ствари које пре нису могли, јер постоји много више економских замена за скупу робу ‘по мери’; оно шта је можда најважније јесте да мекдоналдизовани системи пружају људима утешно, сигурно, стабилно и познато окружење; потрошачима је лакше да упореде конкурентне производе (у великом *шопинг молу* потрошач одлучује између бројних понуда, на темељу сопствених преференција – што му омогућава максималну слободу избора, за разлику од трговине у комшилуку где често нема шта да изабере); доступност услуга током дана и ноћи, што омогућава перманентност постојећих услуга; не постоји дискриминација обзиром на расу, пол или друштвени положај (неко ко долази у велики *шопинг мол* на крају *шопинга* не мора да покаже личну карту, нити да потврди своју припадност доминантној религији неким обредом – довољно је да понуди *кеш* или једну од бројних кредитних картица); новости на подручју технологија и организације брзо се шире, итд.”¹⁵

Овакав систем наизглед пружа безброј погодности, омогућава имперсоналност, стандардизованост, предвидљивост и бројне друге предности које организацијске структуре пре њега нису могле да понуде.

Ипак, формална рационалност доводи до „ирационалности рационалности”. Наиме, кроз нехуману технологију рационална мекдоналдизација добива своју пету димензију: ирационалност. То значи да рационални систем, ма колико развијен и усавршен, као последицу има негирање конкретног људског разума, он је заправо неразуман. Од појединца се не тражи да мисли да ли је добро да у *Меккантри* (*McCountry*) сендвичу има превише или премало лука или да у једном *шопинг молу* поставља дебату међу пролазницима да ли су касе довољно широке или да ли су звукови које слуша с разгласа понешто иритантни. Појединац се у мекдоналдизованом систему мора да понаша као дио система: мора да стоји у реду, да купује, да даје новац (не постоји робна размена), или једноставно да се покорава правилима система. Неко ко чека у аутомобилу ред на *Мекдрајв* (*McDrive*) услугу *Мекдоналдс* ресторана не треба да мисли да ли ће власник бити добре или лоше воље када дође до касе, итд. Управо зато, мекдоналдизовани системи поседују неразумност – толико су систематизовани, рационално бирократизовани да се од појединца не очекује никакав неочекивани ангажман.

Поставља се логично питање да ли се може и како оваква парадигма протег-

¹⁵ Usp. Ritzer, George, *Mekdonaldizacija društva. Istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1999, 29-30.

нути на остале друштвене феномене. Обзиром на број студија који се тренутачно баве теоријом мекдоналдизације, очито је да постоји већ сада снажна теоријска и истраживачка позадина. Тако се може већ да чита о социјалној географији и мекдоналдизацији¹⁶, локалној стратификацији, идентитету и мекдоналдизацији¹⁷, урбаном туризму и мекдоналдизацији¹⁸, дизнизацији и мекдоналдизацији¹⁹, проституцији, секс индустрији и мекдоналдизацији²⁰, политичкој акцији и мекдоналдизацији²¹, утицају мекдоналдизације на биоскопске просторе²², мекдоналдизацији људског тела²³, Мективију (*McTV*)²⁴, итд.

Очигледно је, дакле, да је теорија мекдоналдизације оставила много простора за стварање веома конкретних друштвених истраживања и да се тиме потврдила као снажна парадигма и теорија друштва.

Мекдоналдизована религија?

Сукладно размишљањима М. Вебера и Г. Ричера могуће је да се говори и о мекдоналдизацији религије. Посебан нагласак може да се стави на религије које су се обликовале на Западу: пре свега на хришћанство протестантског и католичког типа. Већ је М. Вебер у својој познатој *Социологији религије* установио битне разлике између појединих религијских система, њиховој догматици, есхатологији, моралу, сотериологији и томе сл.²⁵ У *Протестантској етици* М. Вебер је на посебан начин разликовао рационализоване од ирационалних верских система, те је из те премисе могао да говори о калвинизму као важној подлози за развој капитализма.²⁶ Г. Ричер у својој теорији мекдоналдизације истиче да су и друга подручја, а не само економија, изложени утицају мекдоналдизације. Међу њих можемо да сместимо и религију, из истих разлога због којих бисмо тренду мекдоналдизације могли придружити забаву, спорт, културу, науку итд.

Иако је за М. Вебера религија углавном смештена у предмодерни свет, постоје

16 Usp. Ritzer, George, „Islands of the Living Dead. The Social Geography of McDonaldization“, u: *American Behavioral Scientist*, 47 (2003), 119-136.

17 Usp. Illouz, Eva i John, Nicolas, „Global Habitus, Local Stratification, and Symbolic Struggles Over Identity“, u: *American Behavioral Scientist*, 47 (2003), 201-229.

18 Usp. Foh Gotham, Kevin, „Destination New Orleans. Commodification, rationalization, and the rise of urban turism“, u: *Journal of Consumer Culture* Vol 7(3), 305-334.

19 Usp. Bryman, Alan, „McDonald's as a Disneyized Institution. Global Implications“, u: *American Behavioral Scientist*, 47 (2003), 154-167.

20 Usp. Brents, Barbara G. i Hausbeck, Kathryn, „Marketing Sex: US Legal Brothels and Late Capitalist Consumption“, u: *Sexualities*, Vol. 10(4), 425-439.

21 Usp. Arnould, Eric J., „Should Consumer Citizens Escape the Market?“, u: *Annals AAPSS*, 611 (2007).

22 Usp. Recuber, Tim, „The Rationalization and Reenchantment of Cinematic Space“, u: *Space and Culture*, Vol. 10 (3), 2007, 315-330.

23 Usp. Monaghan, Lee F., „McDonaldizing Men's Bodies? Slimming, Associated (Ir)Rationalities and Resistances“, u: *Body & Society*, Vol. 13(2), 67-93.

24 Usp. Waisbord, Silvio, „McTv. Understanding the Global Popularity of Television Formats“, u: *Television & New Media*, Vol. 5 (4), 2004, 359-383.

25 Usp. Weber, Max, *The Sociology of Religion*, Beacon Press, Boston, 1963.

26 Usp. Weber, Max, *Protestantska etika i duh kapitalizma. Odnos između religije i ekonomskog i društvenog života u modernoj kulturi*, Zagreb, 2006.

становити рационализовани облици религија који опстају и веома добро функционишу у рационализованим и бирократизованим друштвеним условима. Питање о томе да ли је поједина религија у суштини изгубила ушавши у рационализовани и бирократизовани простор остаје отвореним, будући да су три темељна својства сваке религије морал, наука и култ. Култ се, према томе, веома лако може да изгуби у унапред предвиђеном рационализованом систему, једнако као и морал. Нема, наиме, ништа морално или неморално у једнаком понављању радње док се чека у реду у *шопинг молу* осим непредвидиве ситуације да у истом реду чека неко старији, трудница или неко с посебним потребама. Сваки изузетак је проблем за мекдоналдизоване системе. Томе, заправо, тежи и мекдоналдизована религија.

Обележја мекдоналдизоване религије слична су свим другим друштвеним феноменима које захваћа мекдоналдизација. Пре свега, мекдоналдизована религија поседује делотворност. То значи да се верска пракса, морал и наука усклађују с начелима потребе људи и да желе на брзи начин да задовоље њихову потребу за верским и духовним. Најбољи пример су верске следбе или секте које не траже од појединаца, чланова да приступају дуготрајним обредима иницијације, верског образовања, дуготрајне породичне традиције (као у јидовству, нпр.), перманентном друштвеном ангажману (као нпр. у Католичкој цркви) итд. Верске следбе или секте траже од појединаца само да се придруже краткотрајним верским скуповима или сеансама, на којима се по принципу *фастфуд* ресторана брзо задовољавају њихова духовна тражења. Исто тако, чланство у таквим верским организацијама је веома флуидно и веома је лако, без већих последица, променити следбу. Атрактивност овако мекдоналдизоване религије за мекдоналдизовано друштво све је већа. Исто тако, веома је присутан тренд извоза мекдоналдизоване религије (поглавито „верских франшиза“) са Запада у друга светска подручја. Верске следбе готово на једнак начин желе бити присутне у САД-у, западној Европи или неком другом делу света. Потребна људи да њихова религиозност буде делотворна није присутна само у феномену верских следби. Она може да се пронађе и у различитим магијским и култним деловањима. Прорицање је један од облика „брзе верске услуге“. Може се рећи да је наспрот постојању етаблираних религијских заједница, дугих и организованих начина деловања, увек постојао паралелни свет различитих религијских пракси које су омогућавале брзу „конзумацију“ верских потреба.

Надаље, мекдоналдизована религија је исплатива. Верске следбе или секте не траже (у правилу) од својих чланова да плаћају редовно чланство или да при посети обредима издвајају милодаре. Верске следбе немају плаћене службенике (свештенство у другим црквама) или годишња издвајања за верску заједницу. Због тога је њихова егзистенција много слабија у односу на етаблиране цркве, које имају богату историјску позадину. Исто тако, не само с обзиром на финансијска издвајања, верске следбе (као мекдоналдизовани пример религије) не траже од појединаца издвајање великог дела временских ресурса за чланство у таквим заједницама. Тако нпр. верник католик треба провести много времена од крштења до кризме да би постигао коначан статус равноправног члана своје верске заједнице. Да би прошао овако дуг процес иницијације и социјализације у својој религијској заједници његова породица мора да уложи много времена, новца и труда. Укратко, модел припадања Католичкој цркви (на социологијској основи) много је скупљи и није

једнако „исплатив“ као модел припадања мекдоналдизованој религији, какве су поједине верске секте. Иницијација у верске секте, у правилу траје много краће (често се то догађа самим пристанком) и не захтева породична и шира друштвена одрицања, нити ставља пред друштво и ближу заједницу одређене захтеве. Иницијација у секту је веома индивидуализована, поједностављена, брза и исплатива – све по принципу мекдоналдизованог друштва. Исплативост, као једна од кључних вредности и карактеристика савремених друштвених односа, постаје често одлучујући фактор за укључење појединца у друштвене групе. Према принципу максимализовања добитака појединац настоји да у својем деловању добија максимум од ангажовања у друштву. Осигуравајући статус унутар друштва и играјући улоге које му статус омогућава, појединац жели да његово деловање буде препознато као цењено, важно, корисно за друштвену групу којој припада. Исплативост мекдоналдизоване религије може да се препозна и у начину на који појединцу омогућава да постиже статус унутар друштвене групе. Рационализовањем функционисања механизма постизања статуса унутар друштвене групе, овде религијске заједнице, појединац може да с већом прецизношћу одреди своје могућности и да у великој мери заобиђе „процесе судбине“ који често владају у класичним религијским процесима.

Једнако као и друге институције, углавном економског карактера, мекдоналдизована религија је предвидљива. Не постоји таква обредно-магијска пракса код које исходи нису предвидљиви. Верски скупови религијских следби посвећени су међусобном осећају среће и окренути су више појединцу – којем осигуравају задовољење верске и духовне потребе. Појединац зна да ако дође на верску сеансу која траје кратко време, да ће се после увек осећати једнако. Чак зна и како изгледа обред сусрета, обзиром да су конструисани тако да буду што једноставнији: с одређеним облицима молитве и песама. Не постоји непредвидљивост ситуације да се одједном од чланова тражи да промене уходану праксу и да сваки пута чине другачије обредне активности (као нпр. у литургији Православних или Католичке цркве, када се обреди мењају с обзиром на литургијска времена, као нпр. коризму, адвент и томе сл.). Предвидљивост може да се посматра и у очекивањима које од појединца има његова религијска заједница. Мање религијске групе омогућавају појединцу да се ослободи свладавања често компликованих захтева које од њега траже сложене, историјске религијске заједнице. У мекдоналдизованом друштву појединац често не жели да му религија нуди дозу неизвесности и страха пред судбином. Поједностављивањем образаца религијског понашања, мекдоналдизована религија омогућује „један стрес мање“ у стресним друштвеним околностима.

И на крају, мекдоналдизована религија поседује контролу. Цели систем мекдоналдизоване религије иза себе повлачи контролу која осигурава увек једнаку праксу: „верске франшизе“ појединих следби увек једнако наступају, њихови чланови увек на једнак начин привлаче у чланство нове присташе, често су једнако обучени без обзира на обичаје појединог друштва и томе сл. Слободно може да се каже да је кроз облике верских секти и у саму религију дошла мекдоналдизација на веома јасан начин, а на трагу Веберових и Рицерових закључаја о рационализацији друштвеног живота.

За истраживања односа религије и политике кључна су и питања о секуларизацији и десекуларизацији. Овде остаје отворено да ли се може насу-

прот секуларизацији десекуларизацији говорити напосто о мекдоналдизацији религије? Теза (или тезе) о секуларизацији тврди да друштвене промене доводе до слабљења утицаја религије опћенито, што се најчешће примећује на слабљењу утицаја религијских институција. Међу првима такву је тезу изнео оснивач социологије О. Конт (A. Comte), француски социолог функционалистичке оријентације, тврдећи да се историја може да подели на три раздобља: теолошко, метафизичко и позитивно / „позитивистичко“. Према Конту, последње раздобље значи нестајање религијских веровања, док знаност постаје темељна парадигма људског мишљења. Истраживачи друштва у 20. ст. покушали су да одговоре на питање да ли се догађа, нарочито у западним друштвима, овакво Контово предвиђање позитивистичког стадија у историјском развоју.

Међу познатим истраживањима посебно се истичу радови П. Л. Бергера који је тврдио да је процес секуларизације општа друштвена тенденција и да он значи да у друштвеном амбијенту религијско губи свој значај. Ипак, након одређеног почетног ентузијазма, П. Л. Бергер на крају мења своју теорију секуларизације и говори о десекуларизацији – сматрајући да је погрешно тврдити да се догађа секуларизација уколико се истражује само традиционална институционална религија или, поједностављено речено, религијске институције.²⁷ П. Бергер тврди да је „свет данас исто онако жестоко религиозан какав је одувек био, а местимиче и више но икад; то значи да је читав корпус литературе историчара и друштвених научника опћенито зван теорија секуларизације у суштини погрешно“²⁸. Десекуларизација значи да и она друштва која су, условно говорећи, прошла процесе секуларизације проналазе нове начине религијских пракси, поглавито кроз нове верске покрете (следбе, секте) или радикализоване облике традиционалних веровања (неоекومنски покрети, фундаменталисти, итд.). Насупрот Бергером одустајању од тезе о секуларизацији Р. Инглехарт (R. Inglehardt) и П. Норрис (P. Norris) износе, на темељу рецентних истраживања, тезу о секуларизацији на основи егзистенцијске сигурности. Они тврде да је секуларизација процес који постоји онде где постоје услови егзистенцијске сигурности, чиме религија губи своју функцију „утехе“ у нестабилним животним условима (као нпр. у раду, немаштини, глади и томе сл.).²⁹

Када би теза о секуларизацији била тачна онда ми мекдоналдизована религија могла да се смести у познате теорије о индивидуализацији и религијском промени, какве нарочито заступа Г. Дејви (G. Davie). Теорије о индивидуализацији сматрају да се секуларизација заправо и не дешава, него да је реч о промени, „мутацији“ религијског феномена. Насупрот традиционалним религијским заједницама на сцену долази ванцрквена религиозност, као нпр. Зен медитација, окултизам, спиритуализам, езотеризам, астрологија, антропозофија итд.³⁰ Овде остаје отворено питање да ли се теза о мекдоналдизованој религији у мекдо-

27 Usp. Berger, Peter L., *A Rumor of Angels. Modern Society and the Rediscovery of the Supernatural*, D&C, New York, 1969.; Berger, Peter L. (ur.), *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, Ethics and Public Policy Center, Washington D.C., 1999.; Woodhed, Linda (ur.), *Peter Berger and the Study of Religion*, Routledge, London – New York, 2001.

28 Berger, Peter L. (ur.), *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, Washington, 1999, 2.

29 Usp. Inglehardt, Ronald i Norris, Pippa, *Sveto i svjetovno. Religija i politika u svijetu*, Politička kultura, Zagreb, 2007.

30 Usp. Pollack, Detlef, „Religious Change in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings“, u: *Social Compass*, 2008, 55(2), 168-186.

налдизованом друштву може уклопити у теорије о индивидуализацији. Ако би истраживања показала да је реч о делу теорије о индивидуализацији онда би тезом о мекдоналдизацији религије била одбачена теорија о секуларизацији. Један од аутора који сматра супротно је Д. Полак (D. Pollack). Истражујући религијске промене у Европи, Полак је одбацио теорију о индивидуализацији, показујући да за истраживање религијских промена у Европи већу експланаторну важност имају теоријски модел економског тржишта и теорија о секуларизацији.³¹ За односе политике и религије изузетно је важно питање да ли религија „одумире“ у савременом друштву или она добија нове облике. Ако се узму у обзир темељне карактеристике теорије о мекдоналдизацији друштва може се рећи да је могуће да се истражује однос религије и политике полазећи од теорије о индивидуализацији. Тиме, унаточ отворености овог питања, може да се ревидира теорија о индивидуализацији теоријом о мекдоналдизацији.

Закључак

Савремено друштво у великој мери може да се објасни теоријом мекдоналдизације. Многи феномени који су присутни у данашњем друштву поседују моменте и карактеристике којима је Г. Рицер означио мекдоналдизацију: делотворност, исплативост, предвидљивост и контролу. Ритзерова теорија мекдоналдизације директна је интерпретација Веберове теорије рационализације, која се изнад свега, огледа у бирократији и процесу бирократизације. Радикално проведена рационализација доводи до ирационалности рационализације, што је моменат који као пета димензија карактерише мекдоналдизацију.

Теорија мекдоналдизације не тумачи успешно само економске односе у друштву или само поједине сегменте друштвених односа. Њезина теоријска подлога може да се користи и за феномен религије у друштву. Из наведених разлога може да се говори и о мекдоналдизованој религији која у себи садржи све димензије мекдоналдизације. Једнако тако, уз димензије делотворности, исплативости, предвидљивости и контроле, мекдоналдизована религија на крају поседује и ирационалност рационалности, понижтавајући непредвидљиве механизме обрета, култа и магије какву поседује традиционална религија те се тиме одриче битног дела религијског. Међутим, у мекдоналдизованом друштву мекдоналдизована религија не значи никакво страно тело, као што се то може догодити с традиционалним религијама у рационализованом друштву.

За односе политике и религије од значајног интереса је питање да ли се у савременом друштву догађа секуларизација или религијски феномени добивају нове облике. Теза о мекдоналдизованој религији може да покаже како је религијско у великој мери подложно промени и прилагодби и да се насупрот теорији о секуларизацији заправо дешава индивидуализација религијског понашања. Иако неки критичари, попут Д. Полака, сматрају да је теорија о индивидуализацији погрешна за објашњавање религијских промена (у Европи), теорија о мекдоналдизацији може да пружи нове моменте за ревидирање помених закључака.

31 Usp. Pollack, Detlef, „Religious Change in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings“, u: Social Compass, 2008, 55(2), 168-186.

Литература

- Arnould, Eric J., „Should Consumer Citizens Escape the Market?“, u: *Annals AAPSS*, 2007, 611.
- Baert, Patrick, „Contextualizing Max Weber“, u: *International Sociology*, 2007, 22, str. 119-128.
- Brents, Barbara G. i Hausbeck, Kathryn, „Marketing Sex: US Legal Brothels and Late Capitalist Consumption“, u: *Sexualities*, 2007, Vol. 10(4), str. 425-439.
- Bryman, Alan, „McDonald’s as a Disneyized Institution. Global Implications“, u: *American Behavioral Scientist*, 2003, 47, str. 154-167.
- Burger, Thomas, *Max Weber’s Theory of Concept Formation. History, Law, and Ideal Types*, Duke Univ. Press, Durha, 1976.
- Fox Gotham, Kevin, „Destination New Orleans. Commodification, rationalization, and the rise of urban tourism“, u: *Journal of Consumer Culture*, 2007, Vol 7(3), str. 305-334.
- Illouz, Eva i John, Nicolas, „Global Habitus, Local Stratification, and Symbolic Struggles Over Identity“, u: *American Behavioral Scientist*, 2003, 47, str. 201-229.
- Jevtić, Miroљjub, *Politikologija religije*, Centar za proučavanje religije i versku toleranciju, Beograd, 2009.
- Monaghan, Lee F., „McDonaldizing Men’s Bodies? Slimming, Associated (Ir)Rationalities and Resistances“, u: *Body & Society*, 2007, Vol. 13(2), 67-93.
- Oakes, Guy, *Weber and Rickert. Concept Formation in the Cultural Sciences*, MIT Press, Cambridge – London, 1988.
- Pollack, Detlef, „Religious Change in Europe: Theoretical Considerations and Empirical Findings“, u: *Social Compass*, 2008, 55(2), str. 168-186.
- Recuber, Tim, „The Rationalization and Reenchantment of Cinematic Space“, u: *Space and Culture*, 2007, Vol. 10 (3), str. 315-330.
- Ritzer, George, „Islands of the Living Dead. The Social Geography of McDonaldization“, u: *American Behavioral Scientist*, 2003, 47, 119-136.
- Ritzer, George, *Mekdonaldizacija društva. Istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 1999.
- Ritzer, George, *Suvremena sociološkijska teorija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1997.
- Turner, Bryan S., „McDonaldization. Linearity and Liquidity in Consumer Cultures“, u: *American Behavioral Scientist*, 2003, Vol. 47 (2), str. 137-153.
- Turner, Stephen, *The Search for a Methodology of Social Science. Durkheim, Weber, and the Nineteenth-Century Problem of Cause, Probability and Action*, D. Reidel Pub. Company, Dordrecht – Boston – Lancaster – Tokyo, 1986.
- Voyce, Malcolm, „Shopping malls in Australia. The end of public space and the rise of ‘consumerist citizenship?’“, u: *Journal of Sociology*, 2006, 42 (3), str. 269-286.
- Waisbord, Silvio, „McTv. Understanding the Global Popularity of Television Formats“, u: *Television & New Media*, 2004, Vol. 5 (4), str. 359-383.
- Weber, Max, *The Sociology of Religion*, Beacon Press, Boston, 1963.
- Weber, Max, *Protestantska etika i duh kapitalizma. Odnos između religije i ekonomskog i društvenog života u modernoj kulturi*, Zagreb, 2006.
- Wilson, Bryan R., *Rationality. Key Concepts in the Social Sciences*, Basil Blackwell, Oxford, 1986.

Hrvoje Špehar

McRELIGION. CONTRIBUTION TO THE McDONALDIZATION THEORY IN THE POLITOLOGY OF RELIGION

Abstract

Author deals with the problem of the transfer of McDonaldization theory of society within the field of religion theory. This work claims that if we accept the mcdonaldization theory of society it could lead us to speak about mcdonaldization of religion, or at least about some religious phenomena. As an example, the author points the processes within new religious movements, new trends within Catholic church after the II Vatican Council, and different churches and religious communities. As the other parts of the society under the process of the mcdonaldization, new trends of religious phenomena could be named as McReligion.

Key words: McDonaldization of society, McReligion, rationalization, secularization, individualization.

Примљен: 11.12.2009.

Прихваћен: 5.3.2010.